

Hagyomány és anyagi élet

A „lakodalmas nap“ vizsgálata Mezőköbölküton

Gaál Gábor emlékének

A hagyomány mibenléte a néprajztudomány központi elméleti kérdése. A leíró, rendszerező, összehasonlító munka mellett a kutatásnak külön vizsgálatokat ajánlatos folytatnia a hagyományról alkotott felfogás tökéletesítésére. A kutatónak meg kell keresnie az elemzés eszközeit, vizsgálati módszerét is.¹ Jelen munka ez irányú kísérlet.

A lakodalmi szokáskör gazdag anyaga kezdettől fogva kutatási területe az etnográfusoknak. A lakodalmakat sokan leírták vidékenként, és közelebbi elemzésben, összehasonlító vizsgálatban is részésítették. Viszont elhanyagolt elem maradt a lakodalomtartás időpontja, holott ezt is közösségi konvenciók szabályozzák. E kérdéssel Köbölküton, a falu tervezett múzeuma és néprajzi monográfiája érdekében végzett gyűjtőmunkám² során kerültem kapcsolatba. Az 1945. évi községi kimutatás szerint a többségében magyar családok 80%-a 10 holdnál kevesebb földdel rendelkezett, ezeknek is negyedrésze szegényparaszt volt. Városoktól, vasúttól, országtól távol eső, tipikus mezősi parasztfalu. Lakói közt nem voltak másfelé is járó mesteremberek, piacozó asszonyok, cselédeskedő lányok, viszont mindenki igyekezett magát mindenfélével házilag ellátni. Ezzel magyarázható a lakosságnak hagyományaihoz való ragaszkodása is, valamint az, hogy a hagyományalakító erők itt külső hatásoktól mentesebben működtek.

Először azt a felvilágosítást kaptam, hogy itt a *vendégséget* (lakodalmat) *farsangban* tartják, és pedig *keddi* napon. De a farsang egyéb vígságoknak is az ideje, és kezd a „szerencsés“ lakodalomtartási nap, míg a péntek erre kimonodottan „szerencsétlen“ nap. További érdeklődésemre mondták el, hogy újabban már inkább *zöldfarsangban* és *vasárnap* szokták tartani a lakodalmat, de nemigen tudták ennek ésszerű magyarázatát adni.

Világos volt, hogy a lakodalomtartás idejében beállott változásról van szó; engem épp e változás oka izgatott, kimásoltam hát az 1787 óta (egy kisebb megszakítással) vezetett anyakönyv összesen 551 házassági bejegyzését. Az „öröknap-tár“ segítségével megállapíthattam minden egyes esküvő napját, Szentpétery Imre *Oklevéltani naptára* pedig lehetővé tette a napok és az ún. mozgóünnep közti viszony stabilizálását is.

A házasságkötések évszakok szerinti megoszlása

A 160 évet (1787—1945) felölelő 551 házasságkötési adat már évszakok szerinti egyszerű összegezésénél is szembeötlő különbségek mutatkoznak. A házasságkötések súlypontja az első félévre esik: a két félév közti arány 409/142, illetve 75%/25%. Még hangsúlyozottabb a különbség a tél—tavasz (december—május) és nyár—ősz (június—november) viszonylatában: 77%/23%. A hónaponkénti megoszlás ez:

Január: 15,4%, február: 17%, március: 14%, április: 9,1%, május: 11,1%, június: 7,6%, július: 4,3%, augusztus: 1,6%, szeptember: 3,2%, október: 31,1%, november: 4%, december: 9,6%. A lakodalmak egyharmadát a két első hónapban tartották, s a decemberi és márciusi lakodalmak úgy is tekinthetők, mint amelyek csak megnyitották, illetve bezárták az „igazi“ lakodalomtartási időszakot. E négy hónap után jelentőségben a május következik soron (11,1%), amely a húsvét utáni vasárnaptól a pünkösd előtti áldozócsüdtörtökig tartó *zöldfarsang* jelentőségével áll kapcsolatban. A sorrendben következő április hónap jelentőségét (9,1%) is az adja meg, hogy a *zöldfarsang* már április közepe táján elkezdődik. A házasságkötések havonkénti összegezése értékes megállapításokat tesz lehetővé a lakodalomtartás idejének hagyományát illetően.

A házasságkötés évszakonkénti megoszlásának változása

Hogy az alcímben jelzett kérdésre vonatkozóan megfigyeléseket tehesünk, a 160 év adatait kisebb időegységekre — 30—30 éves periódusokra, „nemzedék-

kekre“ és évtizedekre — felbontva kell vizsgálnunk. Láttuk, hogy 160 év átlagában az év első és második fele közti arányszám 75%/25%. Mármost ez az arányszám 30 éves periódusok során ilyen változásokat mutat:

1787—1820: 74/26; 1821—1850: 78/22; 1851—1880: 74/26; 1881—1910: 85/15; 1911—1940: 61/39.

Mint látható, az első három periódusban a viszonyszám nagyjából megegyezik a 160 év átlagával, az 1881—1910. évi periódusban a két félév közti különbség kiegyenlítődik, hogy a következő 30 évben (1911—1940) gyökeres fordulat álljon be. A jelenség évtizedenkénti vizsgálata azt mutatja, az év első felében történő lakodalmazás századunk első évtizedében tetőzik (90%), míg az 1921—1930-as évtizedben már alig érzhető a régi szokás ereje (arányszám 59/41). A változás az első világháború éveit után következett be: 1914-ben január—június hónapokban 5 és július—december hónapokban csupán egy lakodalmat tartottak, míg 1919 első és második félévében egyaránt 5—5 lakodalmat.

Vajon arról van szó, hogy a háború után egyszerűen „felrúgták“ a lakodalomtartás időközöttségének szokását? E kérdésre a házasságkötéseknek az év folyamán való megoszlása részletesebb vizsgálata adhat feleletet. Egyik megfigyelés a *december végi* lakodalmi idő jelentőségének fokozatos csökkenése 1787—1910 között, majd az első világháború után ennek hirtelen növekedése. A másik fontos megfigyelés pedig a *téli farsang* jelentőségének csökkenése (ezt árulja el a februárban tartott lakodalmak számának esése: 24%, 24%, 15%, 19% és — 1911—1940 között — 11%) s ugyanakkor a *zöldfarsangi* lakodalomtartás szokásának erősödése a vizsgált 160 év folyamán (3%-ról 7, 13, 12, majd — 1910 után — 15%-ra). Megfigyelhető más jelenség is: a lakodalmaknak hónapok szerinti egyenletesebb eloszlása, szemben a háború előtti helyzettel, amikor a lakodalmak a téli hónapokra összpontosultak. Két jelenséggel állunk szemben: 1. egy hagyományos szokással (a farsangi lakodalom) és 2. e szokás változásával (a lakodalmazás áttétele a zöldfarsangra).

Lakodalomtartás és mezei munka viszonya

A földműves élete és a lakodalomtartás évi megoszlása közt szoros a kapcsolat. Erre egyébként a helyi adatközlők is utaltak, midőn a lakodalomtartást a „rээрő idő“-vel magyarázzák. Tanulságos lehet e szempontból megnézni, mi a helyzet más tájakon.

A Nyárádmentén farsang, zöldfarsang és karácsony a lakodalomtartás szokásos ideje. Helyi indokolás szerint télen van idejük, boruk és hízott disznójuk a lakodalmazásra, tavasszal meg azért nősülnek sokan, hogy legyen asszonyi munkaerő a kapáláshoz. Kalotaszegen is a tél és a zöldfarsang a lakodalmazás ideje, a környékbeli románok téli farsangban (vízkeresztől húshagyóig), a kolozsmonostoriak viszont már inkább zöldfarsangban lakodalmaznak. Régen a zarándi románok (Frincu—Candrea: *Românii din Munții Apuseni*. București, 1888) és a Kisküküllő vidéki magyarok egyaránt téli farsangban házasodtak, mint régebben a legtöbb vidék földműves lakossága. Ezzel szemben az erdélyi szászoknál általános a mezei munkák végeztével, a Katalin (november 25.) hetében való házasságkötés (Schullerus A.: *Siebenbürgisch-Sächsische Volkskunde*. Leipzig, 1926). A húsvét—pünkösöd közti időszakot ellenben szerencse nélkülűnek tartják házasságkötésre. A Medgyes melletti Szászmuuzsnán is szüret után, Katalin-napkor van a lakodalom. A bánsági svábok sem kedvelik a májust, viszont — a téllal szemben — előnyben részesítik a késő őszt, amikor már kevés a munka, de van új bor és hízott disznó.

A hagyományos lakodalomtartási idő vidékenkénti közös vonása, hogy a nyári hónapok (június, július, augusztus, szeptember) sehol sem szerepelnek. Kőbölküton is minimális az ekkor kötött házasságok száma. Egyébként a szaporulat sem egyenletes egész éven át. Egyes hónapokra (január, február és főként március, továbbá május és október) 237—288 születés jut, más hónapokra (június, július, augusztus, november és december) csupán 170—224. Kőbölküton az év első három hónapját, főként a márciust nevezték meg, mint amely évszakban legalkalmasabb a gyermekszületés. Hogy a parasztság társadalmi élete és szokásai mily közvetlen kapcsolatban állnak munkájával, még szembeötlőbb módon mutatkozik meg a kőbölküti lakodalomtartási időszaknak a lakosság életkörülményeivel, gazdasági tevékenységével, munkájával kapcsolatos elemzéseiben.

Idős emberek visszaemlékezései és a régi hagyományok alapján még lehetséges volt a helybeli parasztság múltbeli mezőgazdasági tevékenységének rekonstruálása. A múlt század folyamán — mint Erdély-szerte általában — Kőbölkü határát is 3 *forduló*ban művelték, melyből egy-egy, évenként változó har-

madrészt a juhok és disznók legelőjéül *nyomásnak* parlagon hagytak.³ A nyomás (másképp: *ugar*) ilyenformán egy évig *pihent*. Ezt a területet nyárban *megugarolták*, szeptemberben pedig bevetették búzával, árpával. Ettől kezdve e részt az aratásig *őszi fordulónak* nevezték. Harmadik évben került a vetésterület *tavaszi fordulóra*: tavasszal megszántották, és törökbúzáat (közéje meg burgonyát, babot, disznótököt), zabot, alakort (kenyérnek, disznónak, majorságnak) vagy árpát vetettek bele.

Az akkori félrideg állatokkal a gazdának alig volt gondja. A juh március végétől hóhullási közös nyájban legelt, a disznó (malacostul) és az akkori magyar fajta fehér marha áprilistól fagyásig a pásztor kezén volt, s csak télen tartották pajtában, almozás, trágyatakarítás és vakarás nélkül, gyenge takarmányon (kórén, polyván, szalmán, rázotton). A kevesebb és a faekével történő kezdetleges szántás, valamint a rosta és triór hiánya folytán szemetes volt a vetőmag. Emiatt a (vadborsótól, tövistől való) gabonagyomlálás fontos mezőgazdasági munkának számított. Az egész családot igénybe vevő sarlos aratás és az őszen át tartó kézi cséplés tetőzte be a gabonatermesztés munkáját. A kapásnövények (nagyreszt a kukorica) kétszeri kapálása nem követelt jelentékeny munkaerőt.

Mindebből kitűnik, hogy a múlt századi mezőgazdasági munka évi megoszlását nagy intenzitáskülönbség jellemzi: szemben a decemberi, januári és februári napi 3—4 órával, a július végi és augusztusi mezőgazdasági munkák négy-öt-szer annyi munkaórát igényelnek: a munkaórák száma lépcsőzetesen emelkedik a tavaszi szántások, a kapálás és szénamunka idején, az aratással tetőzik, majd fokozatosan csökken az őszi folyamán.

E régi állapottal szemben lényeges változást mutat századunk paraszti munkarendje. A század végén végrehajtott tagosítás Kőbölküton a jobbágykorból fenntartott kötött művelési rendszer végét jelentette, és megkezdődött az ún. szabadgazdálkodás. Megszűnt a növénytermesztés és állattartás mikéntjét, valamint az évi munkatempót is meghatározó hármashatár (vetésforgó) és vele a régi külterjes állattenyésztés. A gazdák mindhárom „fordulóból”, a rétekből és legelőkből egy tagban kapták földjeiket, és a régi számtalan keskeny szántópálya helyén a családi gazdaságok nagy táblái jelentek meg. A gabonatermesztést megkönnyítette a gyorsan tért hódító vasfejú *régeni*, majd *szebeni váltóéke*. Az első világháború után a kaszás aratás elterjedése nagyban megkönnyítette ezt a munkát. A tagosítás idején megjelennek a járgányos, majd a „tüzes” cséplőgépek, melyek egyrészt tisztább vetőmagot eredményeztek, másrészt így aratás után nyomban csépelhettek.

A régi legelőgazdálkodás megszűntével korlátozódik a félszilaj állattartás: a meghagyott községi legelőn csak meghatározott számú juh legelhet, a marha és disznó egy része pajtába szorul, s esztendőn át jórészt takarmányon él. A jászlas tartás csak újabb, jobb tejelő és hízekonyabb fajták mellett kifizetődő, ezek viszont jobb takarmányozást és gondosabb ellátást igényelnek. A mennyiségileg is felszaporodott állatállomány eltartására növelik a takarmánytermesztést, fokozódik a burgonya, kukorica, takarmányrépa termelése. Az ipari növények (cukorrépa, dohány) ugyancsak a kapások területét növelik. A tagosítást követő átalakulás meggyorsulásához hozzájárult az első világháború; a fiatalságot évekre elszakította otthonától, szokásaitól, majd hazatérve a távoli országokban szerzett megfigyelésekkel, tapasztalatokkal vette át a családi gazdaságot.

Fontos változások jellemzik a munkaidő évi megoszlását. A jószág belterjesebb tartása és az istállótrágya jelentőségének felismerése nyomán megkétszereződik a téli hónapok munkája. A tavaszi munka intenzitása nagyjából a régi marad; terhesebb viszont a májusvegy és a június, a megnövekedett kapásterület gondozásának ideje. Valójában már ekkor megkezdődik a „munka dandárja”, melyen alig tesz túl az aratás és cséplés ideje. Megnőtt a kapásnövények és tavaszi vetemények begyűjtésének (kiásás, szedés, törés, szárítás és behordás) őszi munkája. A gazdasági munka időértékeinek a két korszak közti összevetéséből kitűnik a munka intenzitásának általános megnövekedése és az egyes hónapok munkaideje közti bizonyos fokú kiegyenlítődés (megnő a téli, őszi és júniusi, de csökken az augusztusi munkaórák száma), és figyelemre méltó a május eleji viszonylagos munkacsökkenés.

Ha mármost a lakodalomtartás első világháború előtti és utáni, hónaponkénti megoszlásának legfőbb sajátosságaira visszaemlékezünk, világossá válik a mezőgazdasági munka évi megoszlása és a lakodalomtartás szokásos ideje közti összefüggés; másrészt pedig az, hogy a mezőgazdasági munka évi megoszlásában beálló változás maga után vonja a lakodalomtartás szokásos idejének megváltozását is.

A lakodalmi idő alakulásának más tényezői

A lakodalmotartási időnél a mezőgazdasági munka évi megoszlása — mint láttuk — alapvető tényező, bár korántsem egyedüli; a két jelenség viszonyát szemléltető grafikon megfelelő vonalai nem teljesen párhuzamosak. A lakodalmak száma az év némely szakában jóval meghaladja az ezen időre eső munkacsökkenés fokát, s e koncentrációban fontos szerep juthat más anyagi természetű tényezőknek is. Egyik az, hogy a szoban forgó évszakokban a viszonylag csökkenő munkák többnyire még halaszthatók is. A másik kétségkívül a nagy tömeget megmozgató, részben a szabadban lezajló demonstratív aktusok (a nász-nép felvonulása, ágyvitel, az utca elkerítése, utcai és udvarbeli tánc) látványos lebonyolítására alkalmas időjárás. Az aratás, cséplés és az őszi betakarítás befejeztével s a téli hideg beálltával (András-nap) kezdődő disznóöléssel inkább rendelkezésre állott a népes vendégeskedéshez szükséges sokféle ételkészítés. A lakodalom idejének kitűzésekor fontos szerepet játszik a női munkaerőnek a gazdaságban történő felhasználása. A lányos szülők számára alkalmasabb a gazdasági év (munkák) befejezése utáni téli időszak, amikor a lányt megfelelően előkészíthetik, s „tavaszra már rendben lehetnek“. A fiús szülők szempontjából azonban megfelelőbb egybekelési idő a tavasz, ugyanis ez esetben az új menyecskét nem kell „ingyen“ tartaniuk (a téli hónapokban), hanem „végigkapálhatja a nyarat“.

A gazdasági munka a lakodalmotartás mellett más közösségi alkalmak, szokások idejét is meghatározta. Télen András-naptól hamvazószerdáig tart a hagyományos fonóélet, vízkeresztől hamvazószerdáig a farsang, a két nembeli ifjúság ismerkedésének fontos alkalmai. A „két karácsony köze“, karácsony és vízkereszt közötti 12 nap pedig a különféle évzáró és évkezdő ünnepek, rítusok és játékok (kántálás, betlehemezés, turkázás), valamint a nagy *névnapozások* (János és István) zsúfolt időszaka. Ugyanígy a tavaszi viszonylagos munkacsökkenés is egy sor „tavaszi ünnep“ időszaka.⁴ Zöldfarsangra esik a juhok első kihajtásakor szokásos *zöldturka*, a *juh mérés*, a különféle Szent György-napi mágikus cselekedetek és más, a természet újjáéledésével kapcsolatos, a növények fejlődését és az állatok gyarapodását célzó praktikák.⁵

Abban, hogy a téli hónapok és május vált a lakodalmotartás időszakává, a közvetlen gazdasági-anyagi tényezők mellett fontos szerepet játszott az is, hogy ezek az évszakok más, ugyancsak az életkezés, termés, szaporodás előmozdítására irányuló ünnepek, kultikus-mágikus aktusok ősi, hagyományos időszakai voltak. Az ünnepi alkalmak és mágikus cselekmények bizonyos időszakokra való koncentrációja általános érvényű törvény. Ezzel magyarázható egyes alkalmak zsúfoltsága, amikor különféle eredetű és irányú aktusok együtt szerepelnek. A háromnapos lakodalom maga is ilyen komplex ünnepi alkalom, sokféle játék és praktika láncolata, összefonódása.

A különféle ünnepi alkalmak, szokások zsúfolódását előmozdították a megelőző *böjtidők*, a házasságra is *tilos* időszakok, mint a húsvétot, pünkösdtől és karácsonyt megelőző hét nap, valamint a hamvazószerda. 160 év alatt december 19—25-e között és a húsvét nagyhetében egyszer sem, pünköszt nagyhetében is csak egyszer volt (a világháború után) egy özvegy pár szerény esküvője. E böjtszakasz még középkori eredetű népi hagyomány, és a vetés megkezdése előtti böjthöz hasonlóan egyaránt vonatkozik a táplálkozásra, nemi életre és a vígaságra, s ilyenformán a lakodalmotartás edelve kizárt dolog. Annál nagyobb erővel tör ki aztán a nép életosztóne és kedélyhangulata a böjtidők megszűntével: 160 év leforgása alatt a karácsonyt követő héten 17, a húsvétot követő héten 9, a pünkösdt követő héten 11, és a hamvazószerdát követő 9 napon nem kevesebb, mint 33 lakodalmat tartottak.

A lakodalmotartás idejének vizsgálatakor szembetűnő eltérések mutatkoznak a fiatal és az özvegy párok esetében. A köbölküti anyakönyv 1787—1945 közötti bejegyzéseiből kitűnik, hogy az 551 esküvő közül 102-t „özvegy“-ek tartottak. A lakodalmak hónaponkénti megoszlását figyelve föltűnik, hogy az özvegyek házaságkötésének közel ötöde (18,6%) a fiatalok számára alkalmatlannak tartott június hónapra esik, s az özvegyek lakodalmainak további jelentős része kerül az év második felére. E számok jelzik, hogy az özvegyek házaságkötési ideje nem áll kapcsolatban a nép évkezdő és természetvárszó rítusaival, ellenkezőleg: az özvegyek előszeretettel házasodnak olyankor, midőn az asszonyra kimondottan sok munka vár a mezőgazdaságban és otthon: a kapálás, az őszi betakarítás és eltevés idején. Az asszony — legtöbbször szintén özvegy lévén — ezt meg is érti. A második házaságnak — szemben az „első“-vel (a fiatalokéval) — nincs kultikus vonatkozása sem, ezért nem is jár lakodalommal, közösségi ünneppel, mágikus rítusokkal: a papilakon összeeskettett pár csupán a szűk körű rokonság

számára ad vacsorát. Ha mostmár az özvegyek eme nem „igazi“ lakodalmainak adatait a többtől elválasztjuk, még inkább kiderül, hogy a lakodalmazás „igazi“ ideje régen a téli farsang volt, újabban pedig a zöldfarsang.

A lakodalmartás napja

A 160 év lakodalmainak idejét vizsgálva azt találjuk, ezek gyakorisága a hét egyes napjai szerint nagy különbséget mutat:

Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat	Vasárnap
42	277	22	37	12	52	109

Tehát sorrendben messze elől áll a kedd (50,3%), utána a vasárnap következik. A hét egyes napjai szerepében olyan aránytalanságok mutatkoznak, hogy itt véletlenségről szó sem lehet. A helybeliek szerint a lakodalmartás napja Kőbölkúton régen a *kedd* volt, újabban a *vasárnap*, a *pénteket* viszont „szerencsétlen nap“-nak tartották.

A lakodalmazásnak másfelé is megvan a hagyományos napja. Így például a Nyárárdmentén is régen kedden volt, újabban pedig vasárnap van a lakodalom (*Ethnographia*, VI. 402., Erdély, 1897. 53.), a régi Aranyosszéken (Jankó János: *Torda, Aranyosszék és Torockó*, 207.), hasonlóképp Fehér megye egyes falvaiban, a szilágysági Tövisháton vagy Kalotaszegen is kedden tartották a lakodalmakat. A kedd mellett a hétfőre találunk legtöbb adatot (például Torockón. *Erdély*, 1894. 190.), egyes Vajdahunyad környéki falvakban (saját gyűjtés).

A magyarság közé települt németek legkedveltebb lakodalmas napja mégis a szerdai, így általában az erdélyi szászoknál Medgyes környékén. De a szilágysági Kraszán, a kalotaszegi Nádasmentén (Jankó János: *Kalotaszeg*. 144.) vagy a Bihar megyei Sárádon a magyaroknál is szokásos a szerdai lakodalom, föltehetően német hatásra. Némely magyar vidéken a csütörtöki lakodalmartásra is találunk adatot: Gyimesben (Orbán Balázs: *Székelylvölgy*, II. 80.). Vajdahunyad környékén, az Arad megyei Fazekasvársádon és Kisiratoson. Szombati lakodalmartásról már csak a fenti, Arad megyei falvakból (csütörtök mellett), a kalotaszegi Nádasmentéről (szerda mellett) és a kalotaszegi Alszegegről tudunk. A péntekre sehonnan sincs adat.

Figyelemre méltó, hogy az erdélyi románságnál régen is mindenütt vasárnap tartották az esküvőket, így például Krassó-Szörény megyében (*Ethnographia*, XI. 73.), a brassói Bolgárszegen, Arad megyében, Marosvásárhely és Kolozsvár környékén, a Gyalui-havasok vidékén vagy a Mezőségen. A híres Gäina-hegyi „leányvásár“-t is⁶ esztendőnként mindig vasárnap tartották. Föltehető, hogy a románságnál a nép egy részének egykori életmódja, a felnőtt férfiaknak falujuktól távoli kenyérkereső foglalkozása (csebresek, favágók, vándorló juhászok), a szétszóró települési falvak népének a vasárnapi istentiszteletek, búcsúk, búcsúszerű vásárok, leányvásárok alkalmával történő találkozása alakította ki valamikor a vasárnapi lakodalmartás szokását. Aminthogy a magyarság esetében is ott, ahol a régebbi keddi vagy más hétköznapi lakodalmartásról áttértek a vasárnapra, feltétlenül a gazdasági életben, életmódban beállott változást kell gyanítanunk.

A lakodalom napjának megváltozása

Hogy mit jelent a napi megoszlás a számok valóságában, a következő adatok szemléltetik: 1787—1890 közt 370 házasságkötés közül 216 (69,7%) volt kedden, és csak 24 (7,8%) szombaton, s csupán 8 (2,5%) pénteken, de még kevesebb, 5 (1,4%) vasárnap.

A kedd mellett tehát a többi nap alig jött számításba, s ha a 2,5%-ot kivéve 8 pénteki lakodalom idejét elemezzük, föltehető, hogy ezek azért kerültek péntekre, mert keddre már mások előbb kitérték háromnapos lakodalmukat, amelyre az egész közösség hivatalos volt. Annál feltűnőbb viszont a vasárnapi lakodalmak elenyésző száma. Az 5 vasárnapi esküvőből 2 özvegyeké volt, kettőt pedig az 1821—1823-as inséges években tartottak, amikor alig lehetett szó háromnapos „lagzi“-ról.

Hatósági (egyházi) rendelkezés a lakodalmartás napját nem rögzítette, ezért is különbözhetett nemzetiségek, vidékek szerint. Mi lehetett hát a lakodalmartás keddi naphoz kapcsolásának oka? Úgy keresünk választ, hogy feltesszük a kérdést: a hétnek melyik egymást követő három napja lehetett alkalmasabb a lakodalom megtartására?

A vasárnap, egykor vásártartó nap lévén, a nomád pásztor magyarságnál egyben a feleség vételének napja is lehetett. Azonban a letelepedéssel és a kereszténység felvételével a vasárnap a templomban való gyülekezés (úrnapija) lett. Kőbölkúton is szombaton délután vecsernyei harangszóra mindenki bejött a mezőről. Ezután már kenyeret sütni sem volt „jó”, a szombat este a tisztálkodás ideje volt: „a férfiak beretváltak, az asszonyok a hajukat fésülték vasárnapra”, mivel még ezt sem volt „szabad” vasárnapra hagyni. Vasárnap még téstát sem gyúrtak, s palacsintát sem sütöttek.

A vasárnapi szigorú munkaszünet miatt a hétfő sem jöhetett számításba; a lakodalmat egynapi előkészítő munka előzte meg: a borjú- és majorságvágás, töltöttkáposzta-főzés, lakodalmi kalácssütés, tűzifahordás az erdőről.

Péntek és szerda a helybeli románok böjtös napja volt, márpedig a magyar lakodalmakosok a velük együtt élő románok jelenlétére is számítottak.⁷ A torozás miatt még a péntekre esedékes temetést is szombatra halasztották. Pénteken tilos volt a fonó is. Az esküvő és vendégség csütörtöki tartása sem volt alkalmas, hiszen a lakodalmi készüllet, *sírató*, a románok szerdai böjtiére, a harmadnap délelőtti mulatság (ágytörő) pedig éppen péntekre esett volna. A pénteki böjt és a vasárnap délelőtti vigalomtilalom miatt a szombat is alig jöhetett számításba. Ezért a lakodalom napjára a kedd⁸ mutatkozott a legalkalmasabbnak, amelyet hétfőn előkészítettek, szerdán pedig befejeztek. Így vált a kedd hosszas gyakorlat folytán a lakodalmotartás hagyományos napjává, amelyet — az eredeti gyakorlati okokat elfeledve — a nép mint „szerencsés” napot tartott számon.

E régi szokással szemben újabban lényeges változást látunk: a kedd és vasárnap jelentősége pontosan felcserélődött. 1911—1940 között a 136 lakodalom közül 75-öt (55,1%) vasárnap tartottak, és csupán 17-et (12,5%) kedden.

A fordulat a századforduló körüli évtizedekben ment végbe. Közelebről rámutatnak az átmenet folyamataira az évenkénti adatok. Míg a 80-as évek folyamán és a 90-es évek első felében egyetlen házasságkötés sem volt vasárnap, 1897-ben már 3 házasság közül kettőt vasárnap kötöttek, és csak egyet kedden. A vasárnap jelentősége aztán a következő évek során egyre emelkedett.

Mi lehetett a változás oka? 1897-et közvetlenül megelőzően két eseménynek vagyunk tanúi. Az egyik a tagosítás, az egyéni szabadgazdálkodás bevezetése, amely Kőbölkúton 1895-től kezdődően valósult meg. A másik esemény pedig az ötévi parlamenti harc után 1895-ben bevezetett polgári anyakönyvvezetés, melytől kezdve az egyházi anyakönyv állami fórumok előtt érvénytelen. De a falu közvéleményét már foglalkoztatta a földspekuláció, érezte hatását az alföldi agrárszocialista mozgalom és a különféle szocialista tanítások. Fokozódik a parasztság osztálytagozódása, ami már külön utak keresésében is megnyilvánul. Egyes szegényemberek városra szegődnek vagy Amerikába vándorolnak, a nagygazdáknál felüli fejét az „egyke”. A régi, közösségi szokások szerint élő „tempós paraszt” helyét főlváltja a földhétségében feszülten dolgozó és számítgató falusi ember.⁹ Mindezek a régi közösségi élet és gondolkodás fellazulásával, a hagyományok erejének csökkenésével jártak.

Kik lehettek az új szokások kezdeményezői? Idős emberek még emlékeztek a 40—50 évvel azelőtti lakodalmakra, sőt az első vasárnapi lakodalmaknál — talán az új szokás „megokolása”-ként — az esküvő párok neve után az egyház anyakönyvében is találunk bejegyzéseket. Így a legelső vasárnapi esküvőnél (1897. február 21-én) azt olvassuk, hogy az új pár „napszámos” és „napszámosnő” volt. De hasonló volt a helyzet az egész átmeneti időszakban.

Napszámos, cseléd, szegény, törpebirtokos, özvegy — ezek voltak a vasárnapi házasságkötés kezdeményezői. A vasárnapi lakodalmazás szokásának kezdetén, a századforduló táján tehát világos osztálytartalma volt: míg a közepes és módos parasztki fiai még kedden, a szegényréteg gyermekei vasárnap tartották a lakodalmukat. De ettől kezdve a lakodalom lefolyása is kétféle volt. A keddi három napig is tartott, a vasárnapi viszont csupán egy napra koncentráldott, s így egyetlen munkanapot sem vont el, ami fontos volt a napszámából, bérből élő szegény embereknek. A vasárnapi lakodalmazás előnyeit a gazdák is felismerték, és átvették a szegénység kezdeményezte praktikus szokást.

Az adatok arról tanúskodnak, hogy az 1848-as jobbágyfelszabadulás óta az esküvőknek közel $\frac{1}{3}$ -a a hét más napjain (szombat, csütörtök, hétfő, szerda, péntek) volt. Az adatokból kitűnik, hogy a nem kedden tartott esküvők csaknem fele (1881—1930 közt 43%) özvegyeké volt, nagyobb felét meg jobbára a szegények vagy az előzőleg törvénytelenül élt párok esküvői alkották. A szegényeknek

„elegendő“ volt az egynapos lakodalom költsége, az özvegyeknek és vadházásoknak pedig „nem járt“ a templomban való esküvés, hanem valamelyik hétköznap, esti szürkülettájnt mentek el az „irodába“ (parókiára).

Összefoglalás

Az adatgyűjtő és -feldolgozó munka mindenekelőtt a házasságkötési bejegyzések dátumainak kimásolását, majd ezeknek a mozgó ünnepekhez való viszonyítását és a hét egyes napjai szerinti átszámítását tette szükségessé. Majd az így nyert adatok táblázatokba való csoportosítása, az abszolút számok arányszámokká alakítása, az érvényes „mutatószámok“ kikeresése, különféle állapotok, változások és összefüggések feltárása és grafikai rögzítése volt a következő művelet.

A regisztrált számszerű adatok vizsgálatából és megszólaltatásából származó következtetések értelmezését segítette a falu népi életmódjának és kultúrájának előzetes tanulmányozása. Így sikerült egyetlen hagyományelem természetére vonatkozóan olyan megfigyeléseket tennünk, amelyek a néphagyományok más területein és összetettebb jelenségei esetében is érvényesek lehetnek. Ilyen megfigyelés a szoros kapcsolat az anyagi étellel, amely a hagyomány formáját és módosulásait elsőrendűen meghatározza.

A hagyomány változása szükségszerűen követi az anyagi élet fejlődését. S az új formát, míg nem válik megszokottá és magától értetődő szokássá, maga a nép is gyakorlati érvekkel indokolja. A több emberöltőn át kialakult hagyományok viszont a gyakorlatban rutinná válnak, elhomályosul az anyagi élethez, a termeléshez fűződő kapcsolatok tudata, s a nép már csak azzal okolja, hogy „így szoktuk“. A tovább fejlődött anyagi ételtől már régen elszakadt és az újabb viszonyoknak sokban ellent is mondó szokás indokolására már csak a hiedelemvilágból kerülhetnek „érvek“ (például kezd a lakodalom „szerencsés“ napja), s e fokon már maga is a hiedelemvilág elemévé válik.

Figyelemreméltó tény, hogy az újabb szokások bevezetői az anyagi ételtől, annak fejlődésétől inkább függő legszegényebb rétegek, hiszen szükségszerűen praktikusak és alkalmazkodók.

Az emberi közösségek, tagjaik együttes életének lehetővé tételére és együvé tartozásuk kinyilvánítására — ez közhely — számos szokással, egyezményvel rendelkeznek. A régi hagyományokat az új anyagi-gazdasági feltételekből eredően új formák, konvenciók, szokások váltják föl. A szokás és hagyomány a közösségi ember kifejezőeszköze, s így alakítója és fenntartója maga az emberi közösség.

Jelen munkám, mint a szövegből is kitűnik, 1946. évi mezőségi adatgyűjtésen alapuló dolgozat, amely már a következő évben Gaál Gábor intézeti igazgató íróasztalán várt a közeli publikálásra (a főcímet is e formájában G. G. javasolta). A dolgozatot a kolozsvári egyetemközi néprajzi körünk első ülésén olvastam föl.

Ilyenformán késéssel megjelenő dolgozatom nem csupán a néprajzban akkor éppen és — úgy vélem — azóta is modern szemlélete révén, hanem első bemutatása alkalmának jelentősége, valamint a Gaál Gáborral való kapcsolatok révén immár tudománytörténeti „dokumentum“-nak is számít.

Anélkül, hogy a dolgozat eredeti formáját, az akkor rendelkezésre álló adatok vizsgálatának módszerét és általános érvényű tanulságait érintenénk, kiegészítés formájában közlöm a dolgozat elkészítése óta eltelt negyedszázad lakodalomtartási idejére vonatkozó főbb adatokat. A hónapok szerinti megoszlást szemlélteti e táblázat:

Hónapok	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
1946—50	1	4	2	1	2	1	—	—	2	1	2	—
1951—55	—	5	4	2	4	—	1	—	2	2	1	3
1956—60	1	4	3	8	3	2	1	1	1	4	2	5
1961—65	—	4	3	4	2	2	2	1	2	3	—	2
1966—70	1	3	2	—	5	2	1	2	—	3	1	2
1946—70	3	20	14	15	16	7	5	4	7	13	6	12

Mint látható, a 122 házasságkötés évi megoszlásában újabban is nagy egyenlőtlenségek mutatkoznak, a nyári mezei munka idején és a fűtési nehézségek miatt januárban alig van házasodás; az előnyben részesített hónapok sorrendje a következő: február (20), május (16), április (15), március (14), október (13), december

(12), ami nagyjából megfelel a korábbi (1911—1940) periódusnak (májusi—áprilisi „zöldfarsang” jelentősége), azzal a különbséggel, hogy a téli farsangi (január—február) lakodalmak mind a „farsang-farkóra” (február) koncentrálnak, és hogy egyre inkább szokásba jön a szüreti (október) lakodalomtartás. Az adatok közelebbi strukturális vizsgálatából kiderül viszont, hogy míg az őszi jelentős mértékben a „csendes”, „irodai” esküvők időszaka (a 13 októberi esküvő pár közül kettőnél a menyasszonyt „szöktették”, kettőnél a vőlegény távoli faluból való volt, egy pedig özvegy pár, egy meg ide került tanítópár volt). Ezzel szemben a lakodalomtartás hagyományos téli- és zöldfarsangi (február—május) idején tartott nagyszámú esküvő majdnem mind (májusban pedig kizárólag!) helybeli ifjak „igazi” lakodalma volt.

A hét napjai közül a helybeli ifjak „igazi” lakodalmait vasárnap tartják, míg a szökötték és özvegyek „irodai” esküvője rendszerint szombaton vagy ünnepek előtti este van, hogy a másnapi mulatságokon már a többiekkel „egyenjogú” társként vehessenek részt.

JEGYZETEK

- 1 A néphagyományok alakulásának nyomon követésére a társadalmi néprajz területén figyelemre méltó Faragó József tanulmánya: *Betlehemezők és kántálók Pusztakamaráson*. Kolozsvár, 1947.
- 2 E gyűjtéseimből akkoriban két kis részletet már közöltem is: *Lakatos István állatgyógyító tudománya* (Erdély, 1946. 2.) és *Máléliszből készült eledetek a Mezőségen* (Falvak Népe, 1946. 10.).
- 3 A juhokkal való ún. kosarazás itt ismeretlen volt. A juhokat fejéskor a juhász a soros (fejő)gazda udvarára hajtotta, éjszaka pedig a falu utcáján vagy puszta telkein hálatta (ma e helyekről hordják a portrágyát a melegágyakhoz). A marhatrágyát sem hordták ki a földekre, hanem az évről évre a pajta előtt maradt. Nyáron aztán kapával szeletekre vágták, s megszáritva télen fűtőanyagul szolgált.
- 4 Egyébként az évkezdés és tavaszkezdés szokásainak összekeveredésére mutat sok helyi kifejezés és azonos tartalmú szokás, mint például a farsang (téli farsang — zöldfarsang), a turka (téli turka — zöld turka), a karácsony és húsvét harmadnapi (őév-temető és tél-temető) halottfutás (a legények játéka, melynek főaktusa, hogy a közös lakoma egyik jól futó legénye — a halott — fehér lepedőt kanyarít magára, futásnak ered, a többi pedig üldözőbe veszi).
- 5 A tavaszi zsendüléssel való analógiás kapcsolat jut kifejezésre a zöldfarsangi lakodalomtartás ilyenféle, látszatra „költői”-nek tűnő megokolásában: „Szép hosszúak a napok, akkor fog neki a vetés is a serkenésnek.” Hogy a lakodalom lefolyása kihatással van a termésre, az több, közzsájon forgó mondából is kiviláglik. Ha a tavaszi lakodalmat követő napokban jól esik az eső, azt mondják: „Na, ez a menyasszony fazékból evett” (nem pedig tálból, mint az a mostani lakodalmakkor szokás). Ha búcsúzáskor sokat sír a menyasszony, félig tréfásan mondogatják: „Na, jó szilvatermés lesz a nyáron.” Ha pedig kevés a májusi eső, mondják, hogy „már kéne egy lakodalom” (hogy ti. „meghozza az esőt” és a termést).
- 6 Erneyi József: *A gáinai leányvásár*. Néprajzi Értesítő, VIII. 274.
- 7 A vegyes lakosságú falvakban egymás szokásainak tiszteletben tartása az együttérzés megnyilatkozása volt mindig; Kőbölkút magyar és román lakói kölcsönösen tisztelték jeles ünnepeiket, melyeket nyilvános munkával sem zavartak meg. Ilyen alkalmakkor a „más felekezetű” is jobb ruhát öltött és ellátogatott az ismerős házakhoz boldog ünnepeket kívánni. A halottat a falu mindkét nemzetiségű lakói kikísérték, részt vettek a búcsúztatásnál és méltatták érdemeit.
- 8 A románságnál a keddi lakodalmaszokás már csak a hiedelem világában él, a kedd estéhez fűződő ártó szellemek („martolea”) miatt sem volt lehetséges.
- 9 Az öregek, elhalt szülei emlékezéseire hivatkozva, 1946-ban egyöntetűen állították, hogy ők már többet dolgoztak, mint 1848 előtti jobbágyelődeik, de a mostaniak a tagosítás óta még „többet hajtják magukat, és fősvényebbek”.